

Učebnica latinčiny Donatus Latino-Hungaricus (1697) ako hodnotné slovacikum

Ľudmila Eliášová Buzássyová

Katedra klasickej a semitskej filológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

ludmila.buzassyova@uniba.sk

Kľúčové slová: donát, latinská gramatika, učebnica, protestantský, maďarský, slovenský

Keywords: donat, Latin grammar, textbook, protestant, Hungarian, Slovak

1 Úvod

V slovenskej historickej, knižničnej, hudobnej a literárnej vede a rovnako aj v jazykovede sa používa termín „slovacikum“, ktorý označuje ručne písaný alebo tlačený dokument týkajúci sa Slovenska alebo Slovákov. Existujú autorské, jazykové, obsahové a územné slovaciká, pričom v jednom dokumente sa môžu stretnúť viaceré hľadiská.

Podľa definície z *Encyklopédie Slovenska*, V (1981, s. 277) sa za autorské slovacikum považuje dokument, ktorý má slovenského autora bez ohľadu na miesto vydania, jazyk v ktorom písal a obsah. Rečové slovacikum je dielo napísané výhradne alebo čiastočne v slovenčine, obsahové slovacikum je dielo s tematikou týkajúcou sa Slovenska a Slovákov, pričom môže byť i v cudzojazyčnom diele, a za územné slovacikum sa považuje dielo s miestom vydania na Slovensku.

Termín „slovacikum“ vznikol z potreby pomenovať z našej dnešnej perspektívy reálie z obdobia predchádzajúcich vzniku nášho moderného štátneho útvaru, či už hovoríme o prvej Československej alebo o Slovenskej republike. Túto perspektívu možno uplatniť napríklad aj v prípade, ak chceme predstaviť významné pamiatky z nášho územia zahraničnému adresátovi. Preto, okrem iného, zvolil autorský kolektív okolo P. Žiga pre monografiu venovanú takýmto pamiatkam a adresovanú primárne zahraničným študentom slovenčiny názov *Slovacicum. Kapitoly z dejín slovenskej kultúry* (2004). V nej sa predstavujú tie najznámejšie pamiatky nášho hmotného i nehmotného kultúrneho dedičstva. Sú však aj iné pamiatky, také, ktoré si dostatočnú pozornosť doposiaľ nevyslúžili, pretože o našom, slovenskom, kultúrnom dedičstve možno nevypovedajú takou jednoznačnou rečou.

Za takúto pamiatku možno považovať učebnicu latinskej gramatiky *Latinsko-maďarský donát*, lat. *Donatus Latino-Hungaricus*,¹ (ďalej DLH) z produkcie známej Brewerovej tlačiarne v Levoči vydanú (pravdepodobne) roku 1697. Ide o špecifický historický a jazykový dokument reflektujúci spoločenské pomery i školskú a jazykovú prax tzv. Horného Uhorska a slovacikum *sui generis*. Doposiaľ sa mu nedostalo žiadnej náležitej pozornosti v slovenskom pedagogickom, klasickofilologickom / neolatinistickom ani literárnohistorickom výskume. Prekvapivo ho neeviduje Čaplovičova *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700* (1972). Diela s názvom *Donatus Latino-Hungaricus*, ale v neskorších vydaniach, registruje *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia* (2008) a *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 19. storočia* (2016–2017). Len stručne zmieňuje DLH vo všeobecnosti a bez detailov o konkrétnych vydaniach alebo využívaní v praxi, ako „malú knižku latinčiny pre začiatčníkov“ Bokrosová, *Učebnice v latinskom jazyku pre stredné a vysoké školy v 18. storočí* (2017, s. 95). Základný literárno-historický popis latinsko-maďarských rheniovských donátov urobila Ising

¹ Plný názov: *M. Johannis Rhenii Donatus Latino-Hungaricus ostendens rationem declinandi, comparandi, conjugandi, formandi, & rudimentalia exercitia componendi. Compluribus in locis, longe faciliore methodo deductus & difficilioribus sublatis, accomodatus, unice usui puerorum & incipientium.*

v monografii *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa* (1970), považovala ich však – vzhľadom na použitý jazyk – za maďarské pamiatky a zaradila ich do kapitoly venovanej donátovskej tradícii Maďarska (kap. *Ungarn*, s. 179–190), nie Slovenska.

2 *Donatus Latino-Hungaricus* ako súčasť donátovskej tradície

DLH reprezentuje jeden z mnohých variantov tzv. donátovskej gramatiky, označovaných metonymicky ako donáty, pretože vychádzali – často už len veľmi voľne – z gramatického diela *Ars minor* venovaného slovným druhom, lat. *partes orationis*, od Aelia Donata a napísaného v 4. st. n. l.² V strednej Európe začali tieto učebné pomôcky nadobúdať novú tvár v období neskorého humanizmu, ktorý zdôrazňoval dôležitosť prístupnosti ku vzdelaniu v čo najširších vrstvách spoločnosti. Odvtedy sa už nielen sporadicky, ale aj systematicky začali zostavovať učebnice latinčiny v dvoj- alebo viacjazyčnej podobe, tzn. v takej, v ktorej vedľa seba stál text v latinčine a v nejakom druhom, živom jazyku. V ústrety nositeľom rôznych živých jazykov vychádzali aj učebnice, ktoré síce neboli plne dvoj- alebo viacjazyčné, ale obsahovali aspoň glosy alebo rôzne ukážky v domacom jazyku.

V protestantskom vzdelávaní (pod vplyvom myšlienok tzv. reformačného humanizmu) si mimoriadnu obľúbenosť získal dvojazyčný donát, ktorý zostavil nemecký protestantský učenec a pedagóg Johannes Rhenius (1574–1639) a ktorý pod názvom *Donatus Latino-Germanicus seu ratio declinandi et conjugandi pro incipientibus* (ďalej DLG) vyšiel prvýkrát v Lipsku u Christopha Ellingera roku 1611 (Ising, 1970, s. 98). Rheniove donáty vychádzali v rôznych úpravách. Keďže v 17. storočí a na našom území ani po väčšinu 18. storočia neexistovali autorské ani tlačiarenské (resp. vydavateľské) práva v našom dnešnom chápaní,³ dielo, ktoré pôvodne napísal Johannes Rhenius a ktoré vychádzalo pôvodne v Nemecku, bolo z hľadiska jeho ďalšieho rozširovania tlačou “voľné” (Lichnerová, 2010, s. 16), tzn. mohlo sa ďalej tlačiť aj v rôznych úpravách a za hranicami Nemecka. Preto sa pod názvom Johanna Rhenia tlačili v mnohých európskych krajinách jazykové mutácie ako *Donatus Latino-Polonicus*, *Donatus Latino-Bohemicus*, či *Donatus Latino-Sloveno-Serbicus*. Tak to bolo aj na našom území, z ktorého poznáme bilingválne varianty s nemčinou, češtinou (viac alebo menej slovakizovanou) a s maďarčinou.

3 DLH ako text spätý s územím dnešného Slovenska, jeho datovanie, miesto vydania a otázka autorstva

Podľa našich zistení vyšla učebnica DLH v časovom rozpätí približne sto rokov dovedna v dvanástich rôznych vydaniach a nie všetky z týchto vydaní sú zachytené spomínanými bibliografiami.⁴ Na počiatku tohto radu vydaní stojí (pravdepodobne) najstarší existujúci exemplár, DLH z roku 1697. Odhliadnuc od dvoch vydaní z Norimbergu vyšli všetky vydania DLH v tlačiarnach z územia dnešného Slovenska, a to v Levoči, Košiciach a Bratislave. Ich vznik reflektoval jazykové potreby regiónu, ktorý poznáme aj pod historickým názvom Horné Uhorsko a ktorý sa približne prekrýva s územím dnešného Slovenska.⁵ DLH odkazuje vo svojom plnom

² Z veľkého množstva literatúry k Donatovi a donátovskej tradícii tu odkazujeme aspoň na Law (2003, s. 65–82), Ising (1970), modernú kritickú edíciu od Holtza (1981) a stručnú charakteristiku s ohľadom na územie dnešného Slovenska in: Haraj (2008) a Eliášová Buzássyová – Machajdíkova (2020).

³ Prvý autorský zákon v Európe *Copyright Act* bol vydaný r. 1709; na našom území sa práva tlačiar a marginálne aj autora začali zohľadňovať len veľmi pomaly a nenápadne až na konci 18. storočia. O vývoji autorského práva v dejinách knižnej kultúry 16.–18. storočia na našom území píše Lichnerová (2010).

⁴ O týchto vydaniach podrobne informujeme v pripravovanej štúdii *Bilingual and Multilingual Rhenian Donats from the Region of Contemporary Slovakia*.

⁵ Zavarský (2015, s. 51) odkazujúc na dobové pramene poukazuje na to, že pojem Horné Uhorsko nie je exaktným geografickým pojmom. Napr. v literatúre zo 17. a 18. storočia sa mestá Bratislava, Trnava, Modra, Pezinok a Svätý Jur rátali do Dolného, nie Horného Uhorska.

názve na pôvodného zostavovateľa učebnice, Johanna Rhenia, a pod týmto menom ho aj evidujú knižničné katalógy a bibliografie. Všetky jazykovo- alebo inak modifikované bilingválne vydania Rheniovho donáta však mali svojich sekundárnych autorov alebo zostavovateľov. Ich mená obvykle na titulnom liste nefigurovali, pretože ich úloha v procese prípravy textu nebola v dobovom kontexte vnímaná ako dôležitá, prípadne – vzhľadom na politicko-náboženský kontext – mohla byť aj zámerne zamlčaná. Preto sú tieto mená dnes zväčša neznáme. Navyše voľbu titulu mohli ovplyvňovať aj ekonomické činitele: pod menom Johanna Rhenia mala učebnica na knižnom trhu zaručený úspech.⁶

Z hľadiska autorstva zaujíma maďarsky upravený donát medzi ostatnými bilingválnymi donátmi tlačenými na území dnešného Slovenska zvláštne postavenie preto, lebo poznáme meno jeho zostavovateľa. Meno nie je síce pripojené k názvu diela na titulnom liste, ale k predslovu, v podobe Michaël Missowicz (slov. Michal Mišovíc).⁷ Podpísaný úvod je lokalizovaný v Trenčíne a datovaný 20. marca 1697: *dabam Trenchinii 20. Martii 1697*. Všetky neskoršie vydania DLH preberajú tento predslov bez zmeny.

Vďaka spomínanému údaju sa rok 1697 považuje za rok prvého vydania DLH, hoci dátum napísania predslovu nemusí byť totožný s rokom vydania textu.⁸ Széchényiho národná knižnica v Budapešti má vo svojich fondoch – zdá sa ako jediná – zachovaný tlačený exemplár tohto predpokladaného prvého vydania, dostupný verejnosti v podobe mikrofilmu, pod signatúrou OSZK RMK I. 1507a. Titulný list vydania je poškodený. Z vydateľských údajov je dobre viditeľný len údaj o tlačiarni Samuela Brewera,⁹ za ktorým nasleduje Ann-. Rok vydania sa nezachoval, lebo pravý spodný okraj listu, na ktorom sa nachádzal, je odtrhnutý.

O živote a práci Michala Mišovica († 1710) prináša najúplnejšie dobové informácie Rezikova *Gymnaziológia* (lat. *Gymnasiologia*),¹⁰ v ktorej sa okrem iného píše, že pochádzal zo Smrečian na Liptove a jeho predkovia na Liptov prišli pravdepodobne z Chorvátska ako utečenci pred Turkami. Bol nanajvýš úspešným pedagógom, nazývaným aj *praeceptor Hungariae*, a spisovateľom – autorom latinských školských hier, latinskej príležitostnej poézie a odbornej literatúry (Rezik, 2009, 1, XX a 3, XX). Z jeho diel veľmi často zaznievala kritika prenasledovania protestantov. V rokoch 1703 – 1704 bol rektorom a správcom evanjelických škôl v Krupine, Banskej Bystrici a Banskej Štiavnici, 1704 – 1705, 1705 – 1707 profesorom etiky a rétoriky na kolégiu v Prešove a 1707 – 1710 rektorom v Rožňave. Prednášal aj právo.¹¹

Menej sa spomína jeho pôsobenie v trenčianskej evanjelickej škole, ktorej rektorom bol v posledných rokoch jej existencie.¹² V tomto období pravdepodobne napísal aj DLH, o čom

⁶ O učebniciach ako žiadanom artikle na knižnom trhu píše Lichnerová (2010, s. 18) a (2017, s. 29, 44, 49, 50, 59).

⁷ Ďalšie podoby mena sú: Mischovitz, Misovicz, Missovitz.

⁸ Druhé najstaršie zachované vydanie z roku 1705 vyšlo v Norimbergu u Samuela Endtera spriazneného s levočskými Brewerovcami. Mohlo byť dotlačou prvého vydania. Typograficky sa od prvého vydania líši. O úzkych pracovných vzťahoch medzi levočskými Brewerovcami a norimberskými Endterovcami píše Valach (1987, s. 139).

⁹ Brewerovci reprezentovali typ tzv. konfesionálnych tlačiarov – podnikateľov (Kollárová 2002, s. 41), ktorým sa pripisuje významná miera konfesionality, ktorí však zároveň vedeli pružne reagovať na potreby trhu a otázkami konfesionality sa nenechali celkom zväzovať.

¹⁰ *Gymnaziológia, Dejiny gymnázií na Slovensku* predstavuje latinský primárny prameň o dejinách protestantského školstva na území dnešného Slovenska, ktorého základ položil Ján Rezik († 1711), niekdajší rektor prešovského kolégia. Na jeho prácu nadviazal jeho žiak, neskôr rektor Samuel Matthaeides (1690 – 1729) a o ďalšie príspevky ju doplnil Michal Rotarides (1715 – 1747). Existuje viacero prepisov diela, z jedného (martinského) pripravil edíciu s prekladom a historicko-kritickými poznámkami V. Ružička roku 1971. Ružičkova edícia bola digitalizovaná v r. 2009 pre Zlatý fond SME.

¹¹ Autorov stručný profil spolu s odkazmi na literatúru prináša *Slovenský biografický slovník*, IV (1990), s. v. Mišovic, Michal. Ako autorovi dramatikovi sa mu venuje Cesnaková Michalcová (1997, s. 15, 62, 67) a Minárik (1985, s. 252, 280).

¹² V Trenčíne bola latinská a nemecká škola už v 16. storočí. V 16. a 17. storočí sa tu usadili českí a moravskí protestantskí exulanti.

svedčia vyššie spomínané údaje za predslovom, ale aj neskoršie správy literárnych historikov.¹³ Nie je však celkom jasné, za akých okolností učebnicu dokončil. Protestanti v Trenčíne boli totiž v tom čase prenasledovaní; škola podľa Cesnakovej Michalcovej (1997, s. 67) už v roku 1696 zanikla, časť žiakov a učiteľ museli odísť do vyhnanstva, kantor a niektorí študenti boli vraj dokonca uväznení. Nielen kvôli protireformácii a rekatolizácii mal Mišovic ťažký život a často menil miesto pôsobenia. Ak máme veriť autorovi *Gymnaziológie* (Rezik, 2009, 1, XX), stíhala ho aj zášť zo strany kalvínov, ktorí mu vraj závideli úspechy, ktoré dosiahol kvalitou vo vzdelávaní jemu zverených šľachtických synov. Zo spomínaného prameňa (ibidem) pochádzajú aj tieto slová o Mišovicovom učebnom texte:

„Pre úžitok mládeže objasnil Sedem častí Donátovej gramatiky v maďarskom jazyku a dôkladne osvetlil všeobecné výroky a pripojil maďarské príslovia v abecednom poriadku, ktoré kedysi Peter Benický zhrnul ako cvičenie mládeže pod názvom Nuces pueriles (Chlapčenské orechy).“

Tu má s najväčšou pravdepodobnosťou pôvod alternatívny (starší a možno aj zavádzajúci) názov Mišovicovej učebnice, ktorý v latinskej podobe *Donati grammatici Septem partes orationum* nájdeme v *Slovenskom biografickom slovníku IV* (1990), s. v. Mišovic, i v Ružičkovej monografii *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu*, (1974, s. 241). Autori týchto publikácií – ako sa možno domnievať – interpretovali Rezikove slová z *Gymnaziológie* ako názov diela, Resík však hovoril o texte podľa jeho obvyklej obsahovej náplne, vo všeobecnosti a asi len popamäti. Na inom mieste hovorí prasto o donátovi, tak ako bolo v jeho dobe obvyklé. Preto treba zdôrazniť, že dielo, ktoré označuje *Slovenský biografický slovník* a Ružička v *Školstve na Slovensku* názvom *Donati grammatici Septem partes orationum* je zhodné s tým, ktoré tu nazývame *Donatus Latino-Hungaricus*.

4 Štruktúra diela

Text DLH obsahuje hlavnú časť, ďalej členenú na kapitoly obsahujúce definície, pravidlá skloňovania a časovania, paradigmy a príklady. K nej sa pripájajú pomocné študijné texty, ktorými je niekoľko veľmi stručných gramatických cvičení a fráz pre každodenný život v rozsahu 3 strany a zoznam prísloví v maďarčine a latinčine zostavený (ako uviedol Resík) pôvodne Petrom Benickým¹⁴ v rozsahu 11 strán. Gramatický text je uvedený predslovom v rozsahu necelých dvoch strán, ukončeným epigramom v štandardnom rozsahu jedného elegického disticha.

5 Špecifiká učebnice *Donatus Latino-Hungaricus*

Špecifikum DLH v kontexte ostatnej Mišovicovej tvorby spočíva v tom, že je jeho jediným dielom napísaným v maďarčine. Všetky ostatné diela napísal po latinsky. Nepochybne ho k využitiu jazyka, ktorý mohol, ale pravdepodobne nebol jeho materinským či otcovským jazykom,¹⁵ priviedol charakter textu zameraného na výučbu základov gramatiky. Ostatné Mišovicove texty, ktoré boli určené pre potreby školskej praxe, boli určené pokročilejším študentom, a preto boli čisto latinské.

V čom spočívajú špecifiká DLH v porovnaní s inými bilingválnymi rheniovskými donátmi z nášho územia? *Donatus Latino-Germanicus* a *Donatus Latino-Behemicus* dôsledne

¹³ Maliak (1912, s. 142) píše: „Tu (v Trenčíne) vynaložil r. 1697 slobodný od vyučovania čas na vypracovanie a vydanie Donáta.“

¹⁴ Peter Benický (1603–1664) je autorom didakticko-reflexívnej lyriky *Magyar Rythmusok* a *Slovenské verše*. Jeho tvorba patrí ako do maďarskej, tak slovenskej literatúry. K výsledkom novších výskumov o ňom pozri zborník Kákošová – Vojtech (eds.) (2005).

¹⁵ O problémoch v hodnotení národnosti a o otázkach voľby jazykov v umeleckej a inej tvorbe u vzdelancov z nášho územia v 16.–18. storočí, ktorí boli bi-, tri- aj quadrilingválni, píše Brtán (1972).

preberajú model Rheniovej bilingvy, v ktorej sa paralelne vykladá učivo v dvoch jazykoch.¹⁶ Naproti tomu v DLH je maďarčina zastúpená len v slovnej zásobe, frazeológii a prísloviach. Mišovic si bol pravdepodobne vedomý toho, že vstupuje do istého „rheniovského“ kontextu, preto cítil povinnosť vyjadriť sa k tomu, prečo jeho učebnica neobsahuje vernakulárny text v očakávanom rozsahu. Vo svojom úvode uviedol takýto dôvod (1697, s. 1–2):

„Preklad do ľudového jazyka som vynechal zámerne, pretože som sa zo svojej učiteľskej skúsenosti presvedčil, že je to pre študentov namáhavé a spôsobuje im to v učení zmätok, a len malý alebo žiaden úžitok.“

Interpretationem vernaculam Regularum intermisi consulto: nam eam multum Tyrunculis in discendo laboris et confusionis, parum vero, aut nihil prorsus fructus docens luculenter dididci.

Nevedno, prečo Mišovic považoval plne bilingválny výklad za náročný a v čom presne spočíval spomínaný zmätok vo výučbe. Priebeh bilingválnej výučby z danej doby totiž nemáme zdokumentovaný, poznáme len školské poriadky a učebné plány, ktorými sa riadilo evanjelické školstvo. Z autorovho predslovu sa teda síce nedozvieme detaily z priebehu výučby, zato trochu viac o celkovom spoločensko-historickom kontexte a dôvodoch, ktoré autora viedli k napísaniu diela (1697, s. 1):

„Keďže z titulu svojho úradu som povinný vzdelávať urodzenú mládež rovnako v základoch latinčiny ako maďarčiny, úzkostlivo som hľadal jednoduché, pre túto činnosť nevyhnutné prostriedky. Od samotných žiakov som často počul ponosy, že im rodičia radšej kupujú donáty vytlačené v češtine ako v maďarčine. Chceli donát od učiteľa Johanna Rhenia. Ale ten ešte nebol v tlačenej podobe k dispozícii.“

Cum ratio officii mei exigat Nobilem Rudimentis Latinis aequae ac Hungaricis erudire Juventutem, de facilioribus ad id etiam necessariis saepius anxie conquestus sum mediis. Ab ipsis puerulis meis crebro audivi quieri, quod non sibi Parentes Hungarice potius, quam Bohemice impressos emerint Donatos. M. Johannis Rhenii volebant. Sed ille excusus extabat nondum.

Z tejto pasáže možno vidieť, že pozícia rektora evanjelickej školy v Trenčíne sa spájala s povinnosťou zabezpečiť výučbu šľachtických detí v latinčine aj maďarčine (Ising, 1970, s. 189). Okrem toho zisťujeme, že protestantské rodiny v regióne mali v danej dobe pravdepodobne k dispozícii donáty upravené alebo glosované v biblickej češtine.¹⁷ Chýbali im však učebnice, ktoré by deti pripravili aj v jazyku, ktorý sa v šľachtických kruhoch v bežnej komunikácii postupne etabloval ako najprestížnejší.¹⁸ Z Mišovicovej argumentácie sa vari možno domnievať aj to, že šľachtická mládež v regióne, v ktorom autor pôsobil, tento jazyk neovládala dobre alebo takmer vôbec a nemohla by ho teda využiť ako mediačný jazyk. Nehľadiac na to, treba Mišovicovu argumentáciu chápať aj ako súčasť štandardnej výbavy úvodu k dielu, ktorý – ako špecifický typ paratextu – slúžil aj získavaniu náklonnosti čitateľov (*captatio benevolentiae*), plnil estetické a motivačné funkcie. Motivačne malo pôsobiť aj elegické distichon v zá-

¹⁶ Ide o nie celkom dôslednú bilingvu: niekedy je latinský text o niečo detailnejší, niekedy môže naopak vernakulárna časť rozsahom mierne prevyšovať latinskú. Viac in: Eliášová Buzássyová – Machajdíkova (2020, s. 138–142).

¹⁷ K otázke, ktoré donáty to mohli byť, pozri: Eliášová Buzássyová – Machajdíkova (2020, s. 133). O úpravách donátov v Čechách píše Koupil (2015, s. 22–30).

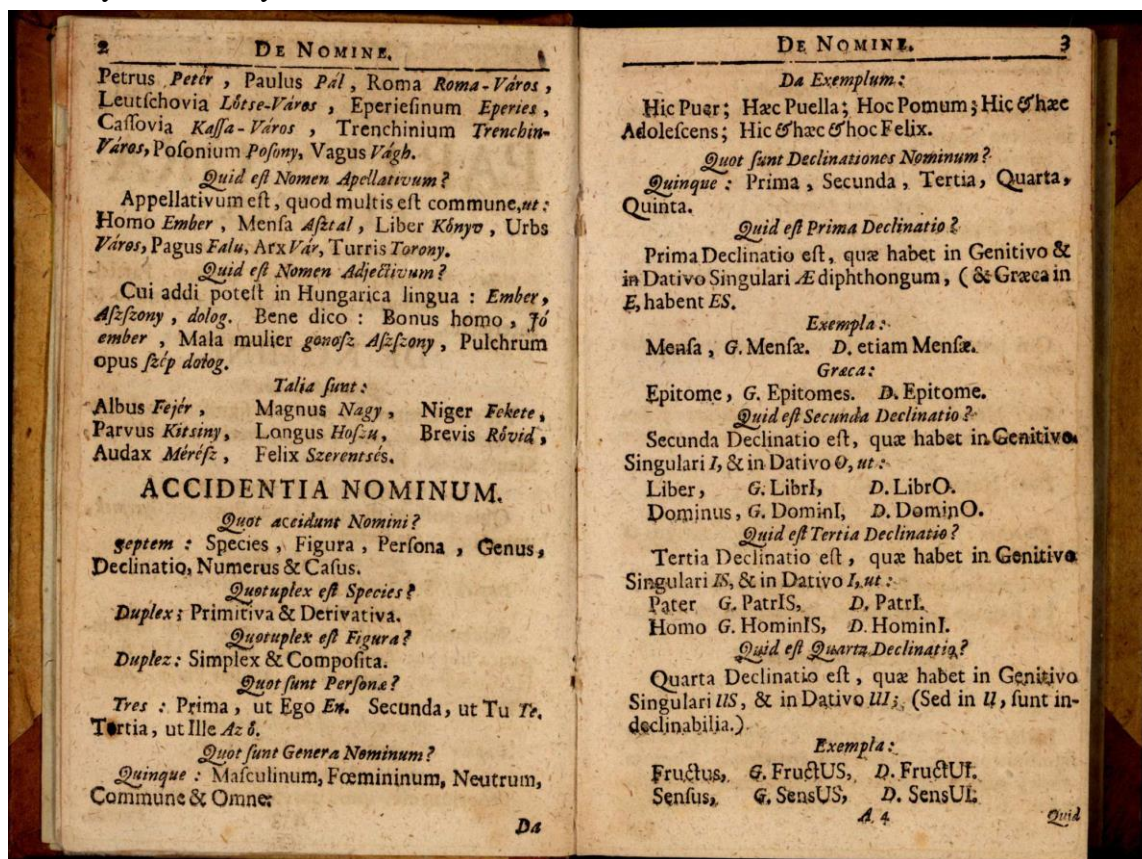
¹⁸ Proces postupného uprednostňovania maďarského jazyka pred latinčinou, a to na úkor iných národných jazykov v Uhorsku, sa začal až po r. 1790, keď sa maďarskej šľachte – ako reakcia na centralizačné reformy Jozefa II. – podarilo na Uhorskom sneme presadiť prioritné právo maďarčiny vo verejnom živote. K používaniu jazykov v rôznych funkciách pozri napr. Brtán (1972), o etnickej štruktúre obyvateľstva a používaní jazykov na území dnešného Slovenska pozri napr. Botík (2022, kap. III).

vere predslovu nabádajúce urodzenú mládež, aby sa odhodlane dala do práce, aby z jej úst ľúbezne plynuli múdre slová: *Auspicium sumat Generosa Juventus / Cuius perdulcis Pallas ab ore fluat.*

Autorská prítomnosť Mišovica je v učebnici hmatateľná aj vo vlastnom gramatickom texte: o niečo výraznejšie než zostavovatelia nemeckých a českých edícií Rheniovho donáta z nášho územia zasahoval do znenia latinského textu: rozširoval a spresňoval ho. Najvýraznejšie sú však jeho úpravy v lexikálnej rovine: tam, kde sa pri lexikálnom alebo morfológickom výklade konkrétnych slovných druhov uvádzajú konkrétne príklady, siaha namiesto antických rímskych reálií po uhorských: napr. ako príklady skloňovania mien miest z 1. deklinácie uvádza: *Leutschovia Lótse, Cassovia Kassa-Város, Tyrnavia Nagyszombat, Rosnavia Rosno* (1697, s. 6).

6 Záver

Záverom môžeme zhrnúť, že učebný text *Donatus Latino-Hungaricus* predstavuje hodnotné knižné, autorské, územné i obsahové slovacikum. Vydanie z roku 1697 pochádza z dobre etablovanej a produktívnej tlačiarne Samuela Brewera, ktorá produkovala knižné tituly zohrávajúce dôležitú úlohu v šírení myšlienok protestantizmu. Autor predslovu a nepochybne aj zostavovateľ samotnej učebnice Michal Mišovic bol významným intelektuálom svojej doby, ktorý vynaložil svoje sily na zvyšovanie vzdelanosti mládeže v tých jazykoch, ktoré od neho očakávala spoločnosť jeho doby a kultúrneho priestoru. A hoci je primárnym cieľom diela len výklad základov latinskej gramatiky, jeho obsah (osobitne v predslove) odhaľuje aj čo-to z dobového spoločenského kontextu a aspoň marginálne sa dotýka aj našich, slovenských, reálií – hoci len po latinsky a maďarsky.

Obrázok 1: M. Johannis Rhenii *Donatus Latino-hungaricus*. Norimbergae 1705.¹⁹

¹⁹ Dostupné na internete: https://library.hungaricana.hu/en/view/RMK_I_1708a/?pg=0&layout=1 [Cit. 2023-01-11.]

Literatúra:

- BOKROSOVÁ, K. (2017): Učebnice v latinskom jazyku pre stredné a vysoké školy v 18. storočí. In: R. Krušínský (ed.): *Bibliotheca Antiqua 2017: sborník z 26. konferencie, 29.–30. listopadu 2017, Olomouc*. Praha: Sdružení knihoven České republiky, s. 93–99.
- BOTÍK, J. (2022): *Etnická história Slovenska: k problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Stimul. (1. vyd. Lúč 2007).
- BRTÁŇ, R. (1972): Problém bilingvizmu v 16. až 18. storočí v literárnych súvislostiach. In: M. Bakoš (ed.): *Tradície a literárne vzťahy. Zborník z konferencie o vzťahoch slovenskej a maďarskej literatúry v Smoleniciach v dňoch 17.-18. novembra 1969*. Bratislava: Slovenská Akadémia Vied, s. 98–107.
- CESNAKOVÁ MICHALCOVÁ, M. (1997): *Z divadelných počiatkov na Slovensku*. Bratislava: Národné divadelné centrum.
- ČAPLOVIČ, J. (1972): *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700 I*. Martin: Matica slovenská.
- ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, Ľ. – MACHAJDÍKOVÁ, B. (2020): Nie je donát ako donát. In: J. Balegová – E. Brodňanská (eds.): *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis III*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, s. 127–148.
- Encyklopédia Slovenska. Diel V* (1981): R–Š. Bratislava: Veda.
- HOLTZ, L. (ed.) (1981): *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical. Étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe-IXe siècle) et édition critique*. Paris: CNRS.
- HARAJ, I. (2008): Donatovská tradícia na Slovensku. In: S. Myslovičová (ed.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, s. 499–509.
- ISING, E. (1970): *Die Herausbildung der Grammatik der Volkssprachen in Mittel- und Osteuropa*. Berlin: Akademie-Verlag.
- KÁKOŠOVÁ, Z. – VOJTECH, M. (eds.) (2005): *Slovenský literárny barok. Venované 340. výročiu smrti Petra Benického*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- KLIMEKOVÁ, A. – AUGUSTÍNOVÁ, E. – ONDROUŠKOVÁ, J. (eds.) (2008): *Bibliografia územne slovacikálnych tlači 18. storočia. Diel I–VI*. Martin: Slovenská národná knižnica.
- KLIMEKOVÁ, A. – ONDROUŠKOVÁ, J. (eds.) (2016–2017): *Bibliografia územne slovacikálnych tlači 19. storočia. Diel I–VII*. Martin: Slovenská národná knižnica.
- KOLLÁROVÁ, I. (2002): Pokus o logickú periodizáciu dejín slovenského kníhtlačiarstva. In: M. Domová (ed.): *Kniha 2001–2002. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 38–47.
- KOUPIL, O. (2015): *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1572*. 2. vyd. Praha: Karolinum.
- LAW, W. (2003): *The History of Linguistics in Europe. From Plato to 1600*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LICHNEROVÁ, L. (2010): Niekoľko príkladov k vývoju autorského práva v dejinách knižnej kultúry 16.–18. storočia v slovenskom kontexte. In: M. Poriežová (ed.): *Studia bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica, s. 11–30.
- LICHNEROVÁ, L. (2017): *Nemecká tlačená kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477-1699): vydavateľsko-funkčný konštrukt*. Bratislava: Stimul.
- MALIAK, J. (1912): Michal Mišovic. In: *Domácnosť a škola: časopis rodinný a učiteľský*, 5, s. 141–145.
- MINÁRIK J. (1985): *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Országos Széchényi Könyvtár. [Cit. 2023-28-10.] Dostupné na internete: <<https://www.oszk.hu/en>>
- REZIK, J. (1971): *Gymnaziológia*. Z latinského originálu preložil a historicko-kritickými poznámkami doplnil Vladimír Ružička. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. [Cit. 2023-01-11.] Dostupné na internete: <https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1164/Rezik_Gymnaziologia-Uvod/1>
- RHENIUS, J. (1697): *Donatus Latino-Hungaricus ostendens rationem declinandi, comparandi, conjugandi, formandi, & rudimentalia exercitia componendi...* Leutschoviae: Brewer.
- RHENIUS, J. (1705): *Donatus Latino-Hungaricus ostendens rationem declinandi, comparandi, conjugandi, formandi, & rudimentalia exercitia componendi...* Norimbergae: Endter. [Cit. 2023-11-01.] Dostupné na internete: <https://library.hungaricana.hu/en/view/RMK_I_1708a/?pg=0&layout=1>

- RUŽIČKA, V. (1974): *Školstvo na Slovensku v období neskorého feudalizmu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MAŤOVČÍK, A. et al. (1990): *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. IV zväzok. M – Q. Martin: Matica slovenská.
- VALACH, J. (1987): *Staré tlačiarne a tlačiarne na Slovensku*. Martin: Matica slovenská.
- ZAVARSKÝ, S. (2015): Columba portans ramum olivae. Prvé kroky vo výskume latinskej panegyrickej literatúry na Slovensku. In: *Slavica Slovaca*, 50/1.
- ŽIGO, P. a kol. (2004): *Slovacicum. Kapitoly z dejín slovenskej kultúry*. Bratislava: AEP.

Summary

Latin textbook *Donatus Latino-Hungaricus* (1697) as a valuable cultural document from Slovakia

The study focuses on the textbook on the Latin grammar basics *Latin-Hungarian donat*, lat. *Donatus Latino-Hungaricus* as an important and so far little-known monument of the cultural heritage of Slovakia. It is a teaching text compiled originally by the German Protestant teacher Johannes Rhenius edited and adapted for the requirements of the territory of the so-called Upper Hungary (and specially, for the evangelical school in Trenčín) by Michal Mišovic. More in detail, the article describes the presumed first edition, which was published in Samuel Brewer's printing house in 1697. The sociohistorical context and the reasons that led the author to write the textbook are briefly indicated. The specific position of Mišovic's language adaptation is pointed out both in the context of the otherwise only Latin works of the author, and in the context of other Rhenian Donats from the territory of today's Slovakia. The relationship between the two forms of the title of this textbook is also explained.

Príspevok vychádza v rámci riešenia grantovej úlohy Vega 1/0210/22 Sto rokov klasických štúdií na Univerzite Komenského.